नं० १४०२-घ

पत्राणि २२

श्री गणे...
नौ

श्रीरामकृष्णजीपथ्य
राधावल्लभजीपत
मान्यवाजश्रीनाम
प्रतीसहारवेवस्त्र
पट्टवेरीरत्नार
रत्नारवीनतीउप
माहेवतपाउम
रामऐकाकजाप
रोवतरीसत्श्र
मागीदजइपारु
राहानाहपारु

तवखवागीदर
श्रीमऐकतोमो
...

न०प्र०
२

भागेऽप्यापत्तेः ॥ ॥ ननु प्रतियोगितावच्छेदकविशेषप्रतियोगिज्ञानं नाभावप्रत्यक्षमात्रे हेतुः इदंत्वेनाप्यभावप्रत्यक्षोदयात् ।
सामान्याभावप्रत्यक्षविशेषे मानाभावादत आह ॥ विशेषणतावच्छेदकविशिष्टेति । विशेषेऽपि विशेषणमित्यन्यायेन सामान्याभावप्रत्यक्षमननु
नवान्न विवक्षितं चेद् मानाभावः सामान्यं यामस्यानि ॥ न नु न्नम स्वरूपमेव तत्र ज्ञानं नासंभवि तादृशघटाभावद् भूतले तादृशाभावधी
रप्रसिद्धेरित्यत आह ॥ सामान्याभावप्रत्यक्षे योग्यतेति ॥ विशेषणस्यापि विशेषणतात्वस्वरूपविषयत्वावच्छिन्नस्यापि ॥ तदवच्छेदकत्वं ॥ प्रतियोगिता
वच्छेदकत्वं न स्यादित्यत आह ॥ प्रतियोगिविशेषणतावच्छेदकेनेत्यपि ॥ तदेव ह २ ढ याते ॥ घटो नास्तीत्यत्रैवेति ॥ इदं यद्यपि इत्यत्र
इदंत्वविशिष्टविशेषज्ञाने कुत्रचित् विशेषणता वच्छेदकरूदंत्वस्याप्यादृशी यादृशी प्रकारता घटो नास्तीत्यत्राप्यन्ताभावो विशेष
णतावच्छेदकघटत्वस्य तादृशी प्रकारता नतु घटस्य घटत्वस्याप्यभावांशे साक्षात् प्रकारता ॥ तथा सति घटो नास्तीत्यादौ घटत्वाद्य

श्रीराम
२

त्पाकारकः प्रत्ययः स्यादिति भावः॥ एवकारेणैकदापि वृत्तित्वेन घटो नास्तीति स्वतंत्रेणावच्छेदकत्वाभावमाह प्रत्ययो न नवद्वृत्तिस्त्विति॥
तस्यापि॥ व्याधिकरण धर्मस्यापि॥ आमणत्वेति॥ प्रतियोगिनि वैशिष्ट्यानवगाहि ज्ञानमवच्छेदकत्वेनावगाहत इत्युक्तयुक्त्या वच्छेदक
त्वं प्रतियोगिवैशिष्ट्यघटितं इत्युक्तेन स्वप्रकृते॥ भावात्॥ अत्र मतद्वैतिभावांलु नेतद्घटो नास्तीत्येव प्रमा न तु तद्घेवास्तु अन्वतु
स्यात् अवच्छेदकत्वावगाहनादवच्छेदकत्वं न प्रतियोगिवैशिष्ट्यघटितं घटत्वेन पटो नास्तीत्यत्र अवस्य दुरुपपद्यत्वादि
त्यत आह॥ यदि पुनरिति॥ प्रामाण्यप्रत्ययस्यैव यस्तत्त्वसाधकत्वादाह॥ स्वरसवाहीति॥ स्वरसवाही ह्यालीकानामादृश्यमानं प्रत्ययोपपत्ता
नुत्थितः प्रत्युत्पन्नसिद्धप्रत्ययत्वम्॥ केचित्तु घटत्वेन घटो नास्तीत्येव प्रमा समानाधिकरण धर्माव[illegible]नावच्छेदकत्वे प्रति यदिप्र
तियोगिनि इव प्रतियोगितावच्छेदकस्याप्यभावांशे वैशिष्ट्यावगाहितदं[illegible]॥ तादृश्या भावनिवारणानुकूलव्याधिकरण धर्मा

अ॰प्र॰
२
धिकरण॰३

वच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्तद्धारणमिति कार्यम्॥ ननु प्रसाध्याभावाधिकरणं न तदधिकरणवृत्तित्वमेव लाघवादित्यत आह॥ केवलान्वया
नात्वादिति प्रविशेषाच्च॥ नापि तदधिकरणावृत्तित्वं॥ साध्याधिकरणत्व प्रवेश्य पर्याप्तत्वस [illegible] स्यादित्याशंक्याह॥ साध्येत्यादि॥
केवलान्वयिनि साध्यवदवृत्तित्वगगनादेरप्रसिद्ध्या प्रसाध्याधिकरणत्वस्याप्रसिद्धेरित्यत आह। तदभाववन्निति। ननु वह्निमान् धूमादित्या
दावव्याप्तिः॥ साध्यवदवृत्तित्वमव्यादेः साध्याभावस्य धूमाद्यावृत्तत्वादसत्त्वादित्यत आह। तदवृत्तित्वेति॥ प्रतियोगिनत्वभावकुतोलाभ [illegible] इत्यत आह
तादि॥ ननु अवच्छेदकत्वं प्रतियोगिकत्वं तथा चाति व्याप्तिघटकमवाच्यकेरित्यादौ धूमवदवृत्ति सकलपदार्थघटितं [illegible] स्य वह्न्याधि
करणतानतिरिक्तवृत्तित्वात्। वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्निमदवृत्ति सकलपदार्थमध्ये अनतिरिक्तत्वाद्यभावस्य धूमाधिकरण
तातिरिक्तवृत्तित्वादव्याप्तिर्नाद्युक्तत आह। अन्यवृत्तित्वमिति। धूमवान्वह्नेरित्यादौ धूमवदवृत्तिघटत्वा नावच्छेदकवह्न्याधिकर

श्रीरामः
२

एतावन्मात्रवृत्तित्वादीति व्याघ्रे रत आह ॥ साध्यवदन्यवृत्तिसकलपदार्थेति ॥ तत्र तादृशाभावयोगो न वक्तव्यो भावस्य वृत्तिश्चिकर एतावन्मात्रवृत्तित्वा
भावान्निति व्याप्तिरिति ॥ साध्यवदवृत्तित्वस्य स च घटेदेन नित्यत्वात् सामान्याभावेन घटत इति भावः ॥ ननु तादृशसकलपदार्थाभाव
५५ त्वे परम्परासम्बन्धेन तन्वमित्यत्वेव सम्यक्त्वे पदकृत्यकर एतेत्यत्राचिक्करएतताप इत्यर्थमत आह ॥ यथैवेति ॥ तथाप्यनन्तिम प्रयोजकत्वात् इहमेहे
तु तावत्केदवेति ॥ स योगेन साध्यवदवृत्तेरयोगो जक्त्वात् स योगो भावस्य वृत्तिश्चिकर एतावन्मात्रवृत्तित्वात् इति व्याप्तिरतो येनेति येन ३
वा सा ॥ तेन ॥ येन येनेत्यादि विवरणेन ॥ साध्यवदसमवेतस्य ॥ स्वाक्षात्ता भावादेः ॥ एकलतस्येत्यति ॥ स च घसामान्येनतद्वेयो
त्यर्थः ॥ तद्भावसाध्यवदवृत्तेर्भावः ॥ तादृशेन साध्यताधवृत्वेन ॥ ज्ञातिमदिति ॥ ज्ञातिमत्समवेतसमवेतमेव तस्य घस
मवायेनाभाव ॥ केवलान्वयीति भावः ॥ एतत्त्व ॥ ज्ञातिमान् [illegible] वादित्याहवतिव्याचारेव ॥ दूषणांतरमाह ॥ इदं ज्ञातिमदिति ॥

‹ तस्यैव जातावपि त्वादितिभावः

साध्यतावच्छेदकसंबंधेनावच्छिन्नत्वविवक्षायां तु प्रकृते स्वरूपसंबंधेन स्वस्य वृत्तिपर्याप्त्यधिकरणसंबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वज्ञानम् [redacted] भाव[redacted]क
प्रकारकप्रमाविषयत्वाभावस्याप्रसिद्धत्वात् तदभावस्य हेत्वघटितत्वाच्चिद्वर्णितान्यूनवृत्तित्वाला[redacted]ऽव्याप्तिः सत्त्ववतीति संयोगत्वसमवा
यत्वादिनैव तादृशविवक्षणात् अव्याप्तिरुक्तार्थरूपत्वे गुणत्वादित्यादौ रूपत्वे समवायेनासंबद्धे रूपत्वादि तदभावस्य गुणत्वा
व्यनवच्छिन्नत्वाभावान्नातिव्याप्तिः सत्त्ववत्यतः एतदिति। समवेतमात्रस्यैव सद्रूपत्वेन समवेतत्वादेः सद्रूपत्वेन समवेतस्य समवे
तमेव समवायेन तदभावः केवलान्वयीति भावः। एतद्घटितेनासत्त्वादित्यादौ तु एतद्घटितत्वासमवेतत्वे तत्र घटरूपादेः स
त्त्वात् तत्र नातिव्याप्तिः सत्त्ववतीति तत्रोक्तेः॥ घटितत्वमित्यादि। घटितत्वाविषयकं निर्विषयकमेव तस्य च विषयत्वाभावः केवलान्व
यीति भावः॥ द्रव्यत्वाद्यपि प्रतियोगिना। एतद्रूपत्वेन गुणत्वाद्व्यभिचारस्य हेतोः सत्त्वादित्यादिनाप्येतद्रूपत्वेन गुणत्वात् घटितत्वमेव

त्वादि त्वादि परिग्रहः ॥ स्वरूपसंबंधेन कालिकविशेषणतया साध्यवदसमवेतस्य समवायेनाभावः साध्यवदसंयुक्तस्य संयो
गेनाभाववद्वृत्त्येवं क्रमेण गनिवेशेनैतिगौरवं तत्र च विशेषणताविशेषेण साध्यवदवृत्तेरभावस्यापि निवेशानैतेनैव सामंजस्ये
शेषवैयर्थ्यं चित्याशयेनाह ॥ विशेषणतेति ॥ विशेषणताया तत्र घटितत्वस्याभावस्य प्रमाविषयत्वस्य वा ग्राह्य ॥ सर्वत्रैवेति ॥
यावत स्वयैक्तरीत्या वृत्तित्वाविरिक्तात्यर्थः ॥ तेन केवलान्वयिनि तत्र धर्मिकत्वादौ साध्यवदवृत्तित्वस्याप्रसिद्धा व्याप्तिनस्त्विति ॥ तत्र तत्र धर्मि
त्वीतत्र धर्मिकत्वं स्वरूपं तच्च विलक्षणविशेषणतास्य च कचेन स्वसंबंधेन लाप्येवत्वेन इत्याशयेनाह ॥ तत्र धर्मिकत्वरूपेति ॥ तत्र धर्मिकत्वेत
न्मात्रवृत्तेरसाधारणो धर्मः स्वरूपादिः ॥ समवायसमवायादिनैववृत्तेति ॥ सविशेषणतयेत्यत आह ॥ तदन्यान्यत्वं इति ॥ तत्तदन्यान्य
त्वमपि तत्र धर्मिकत्वमेव तदुक्तं ॥ न हि घटभिन्नभेदो घटत्वादतिरिच्यते इति तत्राप्युक्तदोषवदत्यत आह ॥ तत्तत्प्रकारेणेति

प्र०म०
४

तत्पावदेतद्रूपत्वेनैगुणात्वादित्यादौ एतद्रूपत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वं वा विशेषणताविशेषेण [redacted] साध्याभाववद्वृत्ति तेन संबंधेन तदभावस्य तु
गगनत्वान्नरवृत्तित्वाभावान्नातिव्याप्तिरिति भावः॥ तत्र साध्याभाववद्वृत्तित्वं॥ एवं च सामान्याभावत्वे विशेषिसम्बन्धित्वाद् इति नेनाह॥ तेनैवेति॥
तदवच्छिन्नेनेति॥ साध्याभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नेत्यर्थः॥ केवलेति॥ साध्यवैयधिकरण्यविशेषितत्वे साध्याभावव्याप्यत्वं॥ न च केवलान्वयिन्यप्रसिद्धिमत्सा
ह॥ साध्यासमानाधिकरणानामिति॥ न तु साध्यासमानाधिकरणानां गगनादीनां हेत्वसमानाधिकरणत्वादव्याप्यत्वापत्तिरत
आह॥ साध्यसामानाधिकरण्याभावेति॥ आद्ये च नञ्प्रतियोगिवह्निसामानाधिकरण्यस्य हेतौ भावस्य धूमसामानाधिकरण्याभाव
व्यापकत्वादव्याप्तिरित्यत आह॥ सामान्येति॥ हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुसमानाधिकरणत्वाभावत्वेन व्यापकत्वस्योक्तौ॥ तेनाये
गोलकीयवह्निसामानाधिकरण्यस्यापि हेत्वादिनाऽभावस्य धूमसामानाधिकरण्याभावव्यापकत्वेन क्षतिः॥ न वा हेतुकं गुणकर्मान्य

त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताक २

श्रीराम
४

विशिष्टसत्त्वादरूपादावव्याप्तिरिति॥ साध्यवति॥ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्य[illegible]वति। तेन कुत्राप्यव्याप्तिविशिष्टसत्ता वाँ [illegible] र
तेरित्यादौ च नातिव्याप्तिः॥ परं च सामानाधिकरण्यं॥ हेतुसामानाधिकरण्यं॥ हेतुमति॥ हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुमति। तेन हृ
द्विविशिष्टसत्त्वादित्यादौ नाव्याप्तिः॥ तेनैव॥ हेतुतावच्छेदकसंबंधेनैव॥ क्रमेण संबंधविशेषणस्य फलमाह। तेनेत्यादिना॥ वृत्ति
त्वावति कालिकसंबंधेनावच्छिन्नाभावस्य चरमध्वंसादेर्हेत्वधिकरणे कालेवृत्तेर्नातिप्रसंगः॥ स्पष्टार्थे वा तत्र तत्र पदेषु वाक्यविहायपद्य
त्वमुक्तं॥ सर्वहेतौ हेतुसामानाधिकरण्याभावस्य साध्यसामानाधिकरण्याभावाव्यापकत्वे नव्याप्तिरनुगतत्वेन लक्षितत
दुदाहृतं॥ परसामानाधिकरण्यपदत्वे हेतुतावच्छेदकसंबंधेनेत्यस्य फलमाह॥ नवाक्यपोजेनेता। वह्निमानेतद्रूपादित्यादौ च
क्वचित्समवायेनावृत्तेर्मानी कालपरिमाणस्यैव सीदवद्रायकाजि रूपवत्त्वादित्यादि एतद्रूपाधिकरणकालेस्पंदवत्समवायेन वर्तते व्याप्तिरि त

त्र०स०
५

त्वर्थः॥ [illegible]रुवादेरिति॥ वस्तावच्चीत्यस्यानुव्यते [illegible]तेनै[illegible]त्यस्य फलमाह॥ सम्बंधोपेनेति॥ तदच्छिन्नेदकरागे [illegible]॥ कूपाच्छिन्नकरागे पर्वतादौ॥ संबंधपवि
रोधेन॥ हेतौ साध्यसामानाधिकरण्यं हेतौ प्रविशेन॥ साध्यसाध्यसामानाधिकरण्यघटकाप्रतियोग्यतिद्विना लतसद्भागस्यतत्रातिव्याप्त्यजायादिति ना
व॥ तद्विरूप्यमिति॥ एतदूपत्ति नीरूपगन्धात्र ज्ञानां [illegible] इत्यादौ महाकालान्योद्घटादित्व त्रव कालिकसंबंधेन हेतौ चाति व्याप्तिर त्राद्धरसः
साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यवति विषया बणतावितरोधेन वृत्तित्वाभावव्यापको हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुमतितेनैव संबंधेन
वृत्तित्वाभावस्तत्तु त्रोचनार्यरोवद्भूतिस्यहीगं॥ ननु स्यात्लिविवत्तयापोमूलो कलोवास्तिगतिरत्नाहः॥ यथ्याक्लमिति॥ ननु साध्यसामाना
धिकरण्यपदस्य साध्यवद्वृत्तित्व मेव लक्षणघटकं तुविवक्षितविषयः॥ एतावता केवलान्वयिनि प्रतेषि क्रमिति चिकराणे दर्शीता॥ तथाच
साध्यापेक्षिकरणे नच्छिन्नकरणत्वस्य मुखगामसंगस्य मतमाह॥ यथासनव्यमिति॥ पार्वतोप्यौ सन्नवतिताववीकृत्यप्पसीप्रदानिक

श्रीराम
५

त्वादिति भावः ॥ प्रतियोगिविरोधित्वं यदि प्रतियोगिमात्रव्यापकत्वं प्रतियोगिव्यधिकरणवृत्तित्वं वा ॥ व्याप्यवृत्तित्वं च यच्च नवच्छिन्नाधारवृत्तित्वं तत्त्वं स्वाधि
करण ॥ वृत्त यत्किंचिद्व्यक्तित्वा वृत्तिता नाना प्रतियोगितावच्छेदकानां तदप्रसिद्धिरत आह ॥ प्रतियोगिविरोधित्वमिति ॥ तदव्यधिकरणेति ॥ प्रतियो
ग्यव्यधिकरणत्वमर्थः ॥ नासिद्धेरिति ॥ व्यधिकरणानामनन्तत्वान्नास्तीति प्रतीतिनियामकत्व[illegible] ज्ञ्यने गौरवादतिरिक्तो भावः तत्र इत्यर्थः
भावसिद्धौ वा [illegible] व्यधिकरणेनैव तावद्भेदाभ्युपगमे न सम्भवतीति भावः ॥ ननु संयोगात्यन्ताभावो गुणे प्रतियोगि[illegible] समानाधिकरणो
व्याप्यवृत्तिश्चेद्धेत्वे प्रतियोगिसमानाधिकरणो व्याप्यवृत्तित्वं तत्र हि हारात् प्रतियोगिसामानाधिकरण्य सामानाधिकरण्यव्याप्यव
त्तित्वाव्याप्यवृत्तित्वं परस्परविरुद्धधर्मसमावेशः स्यात् संयोगाभावे तदेव स्यादित्यत आह ॥ संयोगाद्यभावे स्यादिति ॥ एवं च दूरे व्याप्यवृत्तित्वं
त्वं व्याप्यवृत्तित्वं चेत्सत्राप्यनुषज्यते ॥ प्रतियोगिविरोधित्वं [illegible] व्यधिकरणवृत्तित्वं संयोगानधिकरणगुण
चेत्सत्राप्यनुषज्यते गुणे [illegible]

न० रु०
६

वत्तित्वयोराकारणनाभावादोर्ध्यानदिति भावः॥ सामान्यतो न तथात्वमति रेकहत्यन्वयः॥ तथाचस्वसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगिनि
नस्वसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगित्वाभावः॥ नवाप्रतियोगिव्यधिकरणवृत्तौ प्रतियोगिव्यधिकरणवृत्तित्वाभावदृत्यर्थः॥ साध्य
वतीति॥ ननु साध्येइति भावः॥ सवेति॥ तथाचसाध्यवान्यस्तत्संबंधसाध्यवान्यदधिकरणमित्यर्थः॥ ननु [redacted] यथा चैत्रस्यपुत्रवानयदेशादृत्यन्त चैत्रसंबंधित्वेनपुत्रेणेतिनतु पुत्रवत्ति
थावसंबंधित्वरूपस्तत्वात्साध्यवान्यस्तत्पदेपूर्वसंबंधित्वेसाध्यग्रहणानेतिनअव्याप्तिरेवेत्यतआहसत्यंतइ साध्यसाध
नयोरपात्तिः॥ सामानाधिकरण्यमेव साध्यवान्यस्तत्प्रयोगपक्षेसंबंधित्वरूपमन्वयः॥ साध्यसामान्यपोर्वोर्न्नेलोर्न व्याप्तिनिरूपत्य
मतमाह॥ साध्यत्वेति॥ यत्रसामानैक्यवकारणसाधनसाधनवत्वेद्दस्तथाचयसमानाधिकरणाभावप्रतियोगियत्तेन

धू रत्पपोनाः वान

श्रीराम
६

समानिति राव्येत्यर्थः॥ न च धूमसमानाधिकरणेत्यादि। यद्यपि वह्नित्वविशिष्टवह्निरिव तत्तद्वह्निव्यक्त्यादिना धूमसमानाधिकरणाभाव
प्रतियोगितावच्छेदकत्वमुक्तमेव तथापि यद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकं तदन्यरूपावच्छिन्नसामानाधिक[illegible]मित्यर्थे तात्पर्य
र्य। तत्तद्वह्नित्वादिना प्रतियोगितावच्छेदकमपि वह्नित्वेन प्रतियोगितानवच्छेदकमिति मतीतर मगन्तत्वेद [illegible]कं मत्वा[illegible]वि
वह्निसमानाधिकरणाभावीयाभावकूटप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्सत्त्वमवत्त्वस्य धूमवान्वह्नेरित्यं व्याप्तिपरत्वप्राप्यस्य चेत्याद्यवे अनातिव्याप्तेरित्य
ति। प्रत्येकं प्रातिस्विकरूपेण तत्तद्वह्नित्वादिना धूमसमानाधिकरणः प्रमेयत्वादेरिति मूलमनुक्तं स्यात्। वैयधिकरण्यमिति॥
एकैकवृत्ति। हेतुत्वानधिकरणवृत्तित्वस्य प्रसिद्धत्वे सत्वादिति भावः। धूमवान्वह्नेरित्यत्रापि धूमस्य वह्न्यनधिकरणावृत्ति
त्वधूममेव वर्त्तते ऋत्वर्थकं इत्त्वनुसरणं। साधनाधिकरणेत्यनेन [illegible] एव न तत्र हेतुतावच्छेदकसंबंधेन तदनधिकरणीपतस्या[illegible]

न०१०
१

तावच्छेदकसंबंधेन तद्वृत्तित्वं चात्र तादृशोपेयच्छेदकरूपं ॥ तेनसाधनसमानाधिकरणस्य धूमस्यैव समवायेनानधिकरणोपि
योगिनस्संयोगेनानधिकरणे समवायेन वह्न्यादेर्वृत्तावपि न क्षतिः ॥ धूमादेरव्याप्तेः ॥ समवायेन धूमस्य साध्यतायां व्यभिचारिणि
चातिव्याप्तिर्बोध्या ॥ संयोगेन साध्यतायां द्रव्यत्वान्यधिकरणेषु गगनादौ संयोगवृत्तित्वस्याप्रसिद्धेः अवच्छेदकमादाय नातिव्या
प्तिः संगच्छेते ॥ द्रव्यत्वादेरि[illegible]ति ॥ तथा च द्रव्यं पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिरित्यर्थः ॥ तदनधिकरणेति ॥ साधनसमानाधिक
रणघटत्वावच्छिन्नाधिकरणेत्यर्थः ॥ मात्रपदेन द्रव्यत्वरूपवान्पृथिवीत्वादित्यत्राव्याप्तिरिति भावः ॥ तादृशेति ॥ साधनसमाना
धिकरणेत्यर्थः ॥ न हीति ॥ निरूपकत्वसंबन्धाभावादिति भावः ॥ धूमत्वादिकमिति ॥ त[illegible]त्यसंयोजित वह्निलीनातिव्याप्तेः ॥ ननु प्रत्य
नवच्छिन्नत्वरूपमवच्छेदकत्वं चेयव्याद्यावृत्तिमयत्वावश्यकत्वान्निरत आह ॥ तत्स्वावच्छेदकत्वमिति ॥ न प्रत्यक्षमिति ॥ च

श्रीराम
१

मे त्वेयत्तिमत्वं। तत्र प्रयोजनमाह। तेनेत्यादिना। द्रव्यवान्मेयत्वादित्यत्र समवायेन द्रव्यस्य साध्यतायां मेयत्वसमानाधिकरण
गुणत्वानधिकरणमात्रसमवेत स्पन्दगमनादिवृत्तित्वघटितस्पन्दत्वानि यावतीयव्यक्तिमत्ति सम्बन्धेन तद्व्यक्तित्वस्य द्रव्यत्वेस गे
त्वान्नातिव्याप्तिरिति। ननु धर्मित्वं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन संबन्धित्वमेव वक्तव्यं। अन्यथा गगनादेरपि संयोगेन संबन्धितया
उक्तदोषापरिहारात्। एवं अत्रापि कालान्तरत्वेन समवायेन साध्यतायां मेयत्वादित्यादौ व्यभिचारोऽलितादृशगुणत्वानधिकर
णमात्रसमवेतत्वसमन्त्रस्पन्दत्वाभावविक्तिमत्तितादृशान्यतरत्वस्य सत्वादव्याप्तिवक्तृत्वं नस्यात्। तथा संयोगेन द्रव्यस्य साध्यतायां
मेयत्वादावतिव्याप्तिः। तादृशगुणत्वानधिकरणमात्रपक्षक स्पन्दस्य संयोगवृत्तिमत्तोऽप्रसिद्ध्या द्रव्यत्वस्यावच्छेदकत्वाभा
वात्। एवं तत्र अन्यधर्मावच्छिन्नत्वमिन्यत्रावच्छिन्नं साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनैव वाच्यं। अन्यथावच्छेदकसमानाधिकरणा

योगोपकत्वाघनच्छिकरणमात्रवृत्तितास्त्वेयोगिलक्षापवकै समवस्थापिकाजिवसंबंधेन वृत्तित्वादनवस्थेदकत्वापाताव
द संबंधिसमवायेन द्रव्यस्य साध्यतापांमेयत्वादिहेतौ तादृशागुणध्वानच्छिकरणमात्रवृत्तितात्वस्य धर्मसत्तादौ साध्यताव
च्छेदकतावच्छेदकसमवायेन वृत्तित्वाप्रसिद्धे रवपदकृत्यरूणाख्याप्तिः॥ मयतादृशा धर्मानवच्छिवरणमात्रवृत्तित्वाभाव वृत्ति
व मत्त्वोनयाला वँतोस्त्वाश्रय वृत्तवत्तदवच्छेदकत्ववाच्य॥ अन्नायापि विशेषणतया वृत्तिमत्वाय संबंधध्वे सामान्याभाव स्या
नयवत्यपि सत्वात्॥ अन्यतरसंबंधेन तदभावस्याप्रानमुपगमात्॥ एवं सत्तादव्यत्वो नयवान्द्रव्यतिमत्स्यादित्यादौव द्र
व्यागति प्रसंगाच्चेत्स्पादसादोहवव मुत्पत्तिश्चिवति॥ तादृशा धर्मेति॥ साध्यतामानवच्छिवृत्ता॥ धर्मेत्स्यर्थः॥ समवायरवृत्त्वे
नामवृ॥ तथाच संयोगेन द्रव्यस्य साध्यतापी सत्तादिहेतौ संयोगेन द्रव्यत्वा घच्छिन्नाधिकरणतायाः तादृशागुणत्वान्नैव

करणमात्रवृत्तित्वात्द्रव्यत्वस्यनावच्छेदकत्वमिति ॥ तादृशाद्धर्मानवच्छिन्नकरणतामात्रवृत्तिसाध्यविनाकृतत्वमित्युक्तौ गुणान्यत्वविशिष्टसत्ता
वान्न्यातिमत्वादित्यादौ गुणान्यत्वविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नस्यसत्त्वस्यगुणान्यत्वानवच्छिन्नकरणतामात्रवृत्तित्वाभावादितिप्रसंगस्यलक्षणक
रणापर्यवसानुधावनं ॥ तादृशधर्मानवच्छिन्नकरणतामात्रवृत्तित्वं चतादृशधर्मावच्छिन्नकरणवृत्तित्वादितरविशेष्यकैवप्रतीयते ॥ न च स्वावच्छिन्ना
च्छिन्नकरणतासाध्यतावच्छेदकसंबंधेन वाच्या ॥ अन्यथा धूमवान्वह्नेरित्यादौ कालिकसंबंधेन धूमत्वावच्छिन्नाच्छिन्नकरणतायाःस
योगोलक्षणावच्छिन्नकरणावृत्तित्वेन धूमवत्त्वस्यानवच्छेदकत्वापत्तेः तादात्म्यादौ घटत्वावच्छिन्नकालपरिमाणइत्यसद्भावापत्तेः घटवद
नित्यज्ञानत्वादित्यादौ कालिकसंबंधेन विषयितासंबंधेन च साध्यतापर्याप्ततादृशावच्छेदकत्वप्रसक्तेरव्याप्तिरितिवाच्यः ॥ यत्र ये
न संबंधेन स्यावच्छिन्नाच्छिन्नकरणता तादृशा तेन तेन संबंधेन स्यावच्छिन्नप्रकारकमितिनौसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन यत्र साध्यता

तन

सं०प्र०
२
५

वच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकज्ञाने तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यस्यैव वह्नित्वादिविशेषणतया भासते इत्यनुमितिः स्यात्॥ महाकालान्यत्ववि
शिष्टघटत्वस्पर्शवत्ज्ञानान्यत्वविशिष्टघटत्वस्य च तत्र तत्रावच्छेदकत्वमित्यपि बोध्यम्॥ तत्र अन्यधर्मापर्याप्तवृत्तिकत्वं वाच्यं
तत्राद्यत्वोपलक्षणे नस्तत्रापर्याप्तवृत्तिकत्वमत आह पर्याप्तेत्यत्वेति॥ व्यतिरेकित्वमन्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तच्च
नाद्यानामाश्वत्थव्यतिरेकिपावन्मोत्तमप्रतियोगिकरणाभिव्याप्तदनपेक्षम्॥ प्रतिलिङ्गरूपेण धर्मस्योपादाने यावदव
च्छेदकस्यैव तथोपादानमुचितं किंचित्त्वेनेत्याह॥ वस्तुतस्त्विति॥ तादृशान्योन्यति तथा च यावत्पदं तत्र धर्मे वैयर्थ्यकरणा
वच्छेदकं यत्किंचिद्रूपं स्यादवच्छेदकतापर्यायानधिकरणसमानाधिकरणपर्वतवृत्तिवह्नित्वावच्छेदकमहानसीयवह्नित्वादेरन्त
न्ततया वह्नित्वादेर्न तादृशावच्छेदकत्वमत आह यावदिति॥ तादृशावच्छेदकत्वस्य महानसीयत्वविशिष्टवह्नि श्रीराम
२

त्वपर्याप्तेर्वाच्यत्वस्य वह्नित्वतदभावप्रतीतिबलादनुपेयमिति भावः॥ यद्यप्यवच्छेदकत्वस्य व्यासज्यवृत्तित्वे तद्वह्निजन्ने दोषिमुद्र
वह्नित्वे संभवति एकेन द्वाविति वत्तत्र व्याप्यतावच्छेदकत्वमुपगमेनेद॥ तथापीति॥ द्वयोरेव साध्यसमानाधिकरणो धर्मो वह्निरेवेति व्याप्ती॥
मूलस्य व्यापनतां परिहर्तुं तद्विवृणोति व्यापकत्वरूपमपि वैयधिकरण्य वह्निमत्वे॥ एतेनेति॥ तेन चेति विशेषेणेति॥ एतत्वधारणेव निरूपि
ते॥ सामान्येति॥ साध्यनिरूपितव्याप्तेः सामान्येति व्यायाः प्रवेशात् सामान्यम॥ सामान्यपदादिति॥ धूमवान्वह्नेरित्यादौ धूमनि
रूपितधूमनिष्ठव्याप्तेरप्यलक्षतया धूमनिष्ठव्याप्तिनिरूपकत्वस्य धूमनिष्ठस्यापि प्रवेशादान्याश्रयः धूमसामान्याति नि
रूपकत्वेनोत्वस्यान्याश्रय धूमव्याप्तिनिरूपकत्वस्यापि धूमसामान्यव्यापक घटितापाद्यघटितत्वात् तत्र च धूमसामान्या
निष्ठव्याप्ति निरूपकत्वस्यापि धर्मकत्वादिति॥ ननु पदेनोपाधित्वस्य ... आत्मा नाशकेवावा तत्रोपपाद्य जलत्वादिसत्वादनोपा

न०१९०
१०
10

रूपं च जहल्लक्षणेति व्याप्तिरलक्ष्याह ॥ यत्रेति ॥ इदमेतद्धूमत्ववत्त्वादित्यत्रेत्तरत्र कृत्स्नसंयोगो व्याप्यवृत्तिसपाधिः ॥ धूमसामान्यं केरित्याद्यावादि घ
नादिर्भिन्नानाव्यक्तिस्फुपाधिः ॥ यत्तत्त इति ॥ यत्रेत्वारनिरूपकाधिकरणतत्तद्धर्मावच्छिन्नत्वस्येवाखण्डस्य सर्वत्रसत्त्ववादित्यर्थः ॥ तद्वदिति ॥
तत्संबन्धेन व्याप्यवृत्तिर्नानाव्यक्तिको पाधिः संगच्छतेऽत्र तत्र तत कृत्स्नसंयोगत्वे नाव प्रकारक प्रमाविशेष्यत्वात्मक आर्द्रेन्धनव
ह्निमत्त्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वानां व्याप्यवृत्तिः सर्वत्र केवलेकरूपाधिरित्यर्थः ॥ तदुभिन्नत्वानां वस्तुतो भिन्नत्वात्तत्प्रकारकप्रमावि
शेष्यत्वस्य च विशेष्यभेदेन भिन्नत्वात् एकत्वानुपपत्तेः ॥ तस्यापि ॥ उपाधेरप्यपि ॥ विशिष्टस्यापि तिरस्कृत्य विशिष्टाभावस्य सर्वत्र जा
नावाश्रयत्वे न विशेषणतयाऽतिव्याप्तिमतमाह ॥ हि त्वाद्यवच्छिन्नस्येति ॥ सत्त्वव इति द्रव्यत्वावच्छिन्नाभावस्यापि तिरस्कृत्य केवलद्रव्य
न्युपगमात् कृत्स्नाभावस्य वृत्ताद्रव्यानीतिविषयत्वान्युपगमादित्ति ॥ साध्यसमानाधिकरणेति ॥ अत्र तादृशप्रतियोगितावच्छे

श्रीराम
१०

द्‌कत्वे यद्रूपेण तद्रूपेण तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वं वाच्यं॥ तेन सद्वैतोभयत्वस्य द्विघनत्वस्य वह्निसमानाधिकरणाभावप्रतियोगि
तानवच्छेदकस्य महानसीयवह्नित्वविशिष्टस्य तस्य घटत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि न क्षतिः प्रतियोगितावच्छेदकत्वे
बधावच्छिन्नत्वादिकं पश्चाद्वक्ष्यति॥ अनवस्थामिति॥ विरोधित्वस्यैव यस्य यत्र भाव व्याप्यत्वरूपस्य प्रवेशे न तदभावस्य विरोधि
त्वरूप प्रतियोगित्वं च ववतयावत्प्रतियोगिप्रवेशात्तदनवस्थानात्॥ विरुद्धसहानवस्थायित्वे तद्व्यधिकरणावृत्तित्वरूपे चाहि तत्र
वैशिष्ट्यानवस्थाया अभावेऽपि दोषान्तरमेव तच्चेति ध्येयं॥ पर्याप्त्यवच्छेदेति॥ अत्रैवावच्छेदकत्वं पर्याप्तिसंबन्धेनेति॥ अत्रैव
धाजोवावच्छेदकत्वेन सबन्धेनेति॥ तत्सैवघानषष्ठीनां प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन प्रतियोगिनोऽवच्छिन्नत्वं च कल्पमित्यर्थः
तथापि तादात्म्येन वह्नित्वस्यावच्छेदकत्वस्य संसर्गत्वे हि घटात्मरूपसमन्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमपि न स्यादित्यत आह॥ एकत्वेति॥ स्वंबन्धे

तद्दस्यमनावकत्वं इत्यर्थः प्रकृतेन तादृशप्रतियोगिसंबंधमच्छिन्नरणं २ तावच्छेदक १

सं० २०

२२ दृढविवक्षणीयत्वपक्षः॥ नापि दोषः॥ नाव्याप्तिः॥ तद्वृत्तिसमवायसंबंधावच्छिन्नसत्ताभावत्वसामान्याभावे॥ तादृशप्रतियोगिसंबंधेन प्रतियोगि

संबंध यद्विकरणीसत्तावद्द्रव्यत्रसत्ताभावप्रसिद्धत्वाज्ञाव्याप्तिरिति भावः॥ यच्च यच्च भविसत्ताभावनिष्ठसत्तास्वरूपाभावप्रतियोगित्वे

ऽव्याप्तिस्तत्र तादृशप्रतियोगित्वं ... समवायेन ... सत्ताभावे ... तत्राभावत्व ... समवायेन ... सत्ताप्रसिद्धत्वाप्ति

॥ सत्तमपदार्थस्वरूपाभावप्रतियोगित्वमेव लक्षणमिति यदि कश्चित् ... तदाव्याप्तिर्दृष्टतद्व्रतिकृष्ठतां ... तरमाह गाव्य

गो च्छिन्नरणेति। संयोगेन ... सत्ताभावादौ संयोगेनाति संबंधावच्छिन्नरणताप्रसिद्धेः ... तत्र तादृशप्रतियोगितावच्छेद

कसंबंधसामान्यप्रतियोगित्वं तत्तद्दृशकाभावच्छिन्न यद्नावाजित्वरणानुयोगित्वे ... तत्तद्दृशप्रतियोगि ... तादृशप्र

गो तियोगित्वं संयोगसंबंधसामान्यजाति प्रतियोगिकं तत्तज्जात्यभाववदनुयोगित्वे ... तत्तत्प्रतियोगित्वे

त्व १

श्रीराम
२२

• तावच्छेदकसंबंधेन यद्विच्छिन्नरणतासामान्यादि ...

उव्याप्तिरिति॥ तत्परिहार इति॥ तत्पक्षे यो व्याप्तेः परिहारः आचार्यादौ ब्रह्मणि च भाव प्रतियोगित्वस्य वारणाय स्वाभावाधि-
करणानुयोगिक सत्यस्याभावरूपोपादाने स्वरूपाभाव इत्यत्रापि विषय धर्मस्य प्रतियोगित्वस्यानिरुक्ति स्वीकृता॥ अत्र संक्षेपः॥ स्व-
न्योन्याभाव प्रतियोगिनि॥ तस्यान्योन्याभाव विरहात्मत्वाभावात् जातिप्रसक्तिसत्त्वाच्चेद् कल्पे तस्यैवान्योन्याभावविरहात्मत्वा
त्तत्र त्वेतोपयोगित्वे॥ व्यधिकरण॥ चरितव्यक्तेः॥ मात्रस्येति॥ मात्रपदेनान्योन्याभाव प्रतियोगित्वस्य व्यवच्छेदः तथा च इदं वच
सि तत्साध्यवन्निष्ठात्यन्ताभाव सदृशाभावत्वरूपं यत्प्रतियोगि विशेषणं तत्स्वाभाववत्त्वे सति साध्यवन्निष्ठात्यन्ताभाव सदृशाभावरूप प्र-
तियोगि व्यधिकरणस्यादिचेत् स्यात्तदा यो यत्र तत्रानोपाधि व्यवस्थापकत्वं व्याप्तेरिति॥ तद्रूपं॥ तु पाधिलक्षणे॥ वैयर्थ्यमिति॥
धूमवान्वह्नेरित्यादौ सम्बन्धितव विशेषणोपादाने घटाद्यन्योन्याभावसदृशाभावत्वस्य ईंधनाद्यभावे न वक्तोपाधि जलत्व

न०प्र०
२२

नानोपाधिघटस्रूपव्याप्तिलक्षणस्यातिव्याप्तिवारणायान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकाय अत्यंतपदस्यार्थोभिन्नेत्यर्थः ॥ ननु तत्तद्धूम
वान्वह्नेरित्यादौ तत्तद्धूमघटस्याप्युपाधित्वात्स्वयं तत्तद्धूमस्य सामान्यकारणध्वंसप्रागभावप्रतियोगित्वादनुपाधिताप
त्तिरतो ध्वंसादिवारणाय अत्यंतपदं सामान्यमतं चाह ॥ सर्वेषां नित्यत्वस्यापि ॥ तत्रापि ध्वंसनिवारणाय चेत्कारणायोगिगलत्वा स्वन्य
त्वस्य उपाधित्वं सिद्धं वा नानोपाधिकत्वलक्षणं तव्याप्ति उपाधिलक्षणस्याप्रकृतत्वान्न तद्व्याप्तिदोषः इति भावः ॥ नित्य
स्यापि ध्वंसाप्रागभावादिप्रतियोगित्वाद्वह्नेर्दवत्वानुसरणमावश्यकं तथा वा नित्यस्याप्यर्थे न ध्वंसाभावरणा चेत्प्रकृते
पाधिता सिद्धं वन्ये वेत्याशयेनाह ॥ नित्यत्वाभावाचारणेति ॥ तथा च तत्तद्धूमघटनायोगितावच्छेदकाप्ययत्वेन तत्तद्धूमघटस्याप्युपाधि
त्वमित्यर्थः ॥ इतरथा ॥ भेदप्रतियोगितासाधारणप्रतियोगिमत्त्वस्य लक्षणत्वे ॥ भेदप्रतियोगितेति ॥ एवं वान्वह्नेरित्यादावपो श्रीराम २२

णोत्वकार्यत्वादेरुपाधेरीश्वरसिद्धौ नैव प्रतियोगित्वादिति॥ तस्य॥ अन्वीतानीयपदस्य॥ न च सर्वत्र व्यभिचारादुपाधिरणान्यस्मसाध्य
साध्यवदन्यतरस्यवातत्वेनोपाधेर्वीसंभवत्येवेति तद्धारणमपकृत्यमितिवाच्यम्॥ इदं जन्यत्ववत् पृथिवीत्वादित्यत्र व्यभिचाराद्धे
करणापरमाणुत्वेदस्यपरमाणुत्वाद्यावस्यवानोपाधित्वं॥ तस्य जन्यसामानाधिकरण्येदप्रतियोगित्वात् परमाणुत्वेनास्य जन
न्यत्वतद्धदन्यतद्धत्वस्य वानोपाधित्वं तादृशस्य परमाणावपि सत्वेन साधनव्यापकत्वात्॥ न च तादात्म्यसंबंधेन साधनाधिक
रणे परमाणावभावसत्वात्॥ साधनाव्यापकत्वमक्षतं संबंधविकल्पाः प्रकृतेऽप्रकृतत्वात् संबंधविवक्षणात्वसंबंधेन परानुपादान
स्य स्वयमेव वक्ष्यमाणत्वात्॥ एवं तत्परमाणावकार्यत्वादिनापि नोपाधिरिति विंच सामानाधिकरण्येन परमाणावव्यापकत्वत्वम् अत्र जन्यत्ववद्ध्यणुक
निष्ठ नेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् स्वरूपसंबंधेन परमाणावपि तदुपाधेः परमाणावपि सत्वेन साधनव्यापकत्वात् केचित्तु

ताभावान्घटत्ववान् घटभिन्नत्वादित्यादौ व्यभिचारनिरूपकाधिकरणस्य घटाभावस्यापदत्वं तदवच्छिन्नभेदस्य घटाभावात्मकत
याघटाभावान्यत्वस्य घटाभावान्यसमानाधिकरणघटाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् घटाभावान्योन्याभावः घटाभावत्वप्रका
रकप्रमाविशेष्यत्वाभाववत्त्वस्य यथा ऽप्रवनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वेन तदात्मकप्रस्यानुपस्थितापत्त्या अप्रतीताभावपदस्यार्थ
सर्वाभावपरतया साध्यकत्वमित्याहुः॥ अन्योन्याभावप्रतियोगिन्यव्याप्तिं निरस्यति॥ प्रतिबध्नातीति॥ प्रतिबंधकत्वं कारणीभू
ताभावप्रतियोगित्वं चेत्तदा आत्माश्रयः स्यादत आह॥ प्रतिबंधकत्वं चाचेति॥ अत्र प्रतियोगिताज्ञाने भोगे॥ प्रतियोगिज्ञानतदभाव
ज्ञानयो[illegible]भिन्नकालावच्छेदेनैकत्रात्मनि वृत्तेरेककालावच्छेदेन एकत्राधारावच्छेदेन संबंधबोधः। तेन कापयभूहदग्र्यांविभि
नत्राधारावच्छेदेन एकत्रात्मनि एककालावच्छेदेन वृत्त्यावच्छिन्नदोषः॥ अन्योन्याभावबुद्धिप्रतियोगितावच्छेदकज्ञानस्यापि प्रतिबंधक

त्वावच्छिन्नातिव्याप्तिनिरस्येति॥ अन्नावपदस्यैवेति॥ घटोऽन्योन्याभाववस्तु न घटत्वस्याभाववृत्ति न तत्रातिव्याप्तिरिति भावः॥ वक्ष्यमाणास्व रसा
दाह॥ वस्तुतस्त्विति॥ एवं सर्वं घटेति॥ तथा च पर्वते वह्निमान् सर्वं चाविशेषित प्रतियोगितानवच्छेदकत्व घटितव्यापकत्वस्याप्रसिद्ध्या व्याप
कत्वं दले पर्वतोऽग्निमान् सर्वं चावह्निमत्त्वस्य प्रतियोगिता पर्यवसाने व्यापकत्वं दलेन तदोषवस्येऽग्निमान् धूमादित्यादौ नोपा
ऽव्याप्त्यापाव तन्न समवायसंबन्धेन वह्निसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् तस्यापि द्रव्यत्वादेः सीयावेषणे त्विना
धूमवन्निष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वात् द्रव्यत्वस्योपाधित्वप्रसङ्गात्॥ न च प्रतियोगिता सामान्यानवच्छेदकत्व घटितमेव व्या
पकत्वं वाच्यं धूमवान्वह्नेरित्यादौ तु संयोगेन वह्नेरेव धूमवन्निष्ठाभाव प्रतियोगिता सामान्यानवच्छेदकत्वं संयोगावच्छिन्ना
भाव प्रतियोगितापर्याप्ता गत्वावच्छेदकस्य गुरुतया तदादौ वच्छेदकमूलादि इत्यादि वाच्यम्॥ तन्मात्रस्यैव लाघवोपपत्तितया यो

त०प्र० २५ गोत्वकत्वेदानच्छिन्नत्वादेरभावकूटेन व्याप्तिः सर्वं घावच्छिन्न प्रतियोगिताकाभावो गोत्वत्वेदाभावस्याप्यच्छिन्नमयव्याप्तिर्वृत्तिपर्यायोगो
१५ त्ववत्वेदत्वस्यातादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्॥ एवं पृथिवीत्वपर्याप्तिस्यादो समवायापच्छिन्नत्वरणत्वलोचे दण्डिनाद्व्याजिकू
सत्वं चावच्छिन्नाभावस्य पार्श्वे पर मातोसत्वाद् उपाघेर प्रसिद्धिस्यादिवनम् सी॥ तावत्संबन्धावच्छिन्नाभावे पायं वेति तदिक्रमानुसृत
मादित्वादौ लघुद्रव्यत्वेनाति प्रसंग॥ तत्र समवायावच्छिन्नाधर्मवज्जिवाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यद्व्यन्तव्वेऽभावात्तिर्वि
त्रावः॥ तद्वाक्यं॥ उपाधिरीवाभ्यं॥ त पार्थिवत्वे॥ ३ चीविवरणे॥ ५ अन्यपत्राव मात्रापदेशमानद्वितिसर्व जन्यरस॥ व्याप्तिः त्वरणार्थं चे २५
नेति॥ यद्यपि समानाधिकरणा संबंधावच्छिन्नाभावस्य जेषि सर्वत्राभावबोधे तेन संबन्धेन प्रतियोगिनो ब्रह्मेनातानावद्वृत्तिव्य
च्छिन्नत्वार्थ संबंधानुसारेणाम पृच्छंत पार्थिवतेन संबन्धेन प्रतियोगिवत्वान्नानीयत्व तत्र तत्त्व व्याप्तिवच्छेदेऽनेसदात्मापाभाववत्त्वाद्दा

श्रीराम २५

नानावद्धमुक्तो नाप्रसिद्धिः स्तेनवत्तातिता वत्सर्पतानुधावनमिति॥ अत्र सर्वत्र पयस्पेते सर्वेत्यत्र हेतुत्वे नान्वय येते॥ स्वत्वावच्छि
न्नप्रतिबंधकत्वज्ञानत्वविषयत्वमित्यत्र गौरवमाहुः स्वमात्रसंबंधित्वस्येति॥ एवं चास्य नियमघटितत्वेनानैयत्यिकत्वज्ञलगोअन
वस्थागौरवं वेत्यर्थः॥ स्वत्वावच्छिन्न विषयत्वेति॥ उभयत्रैव प्रतियोगिविशिष्टत्वं सीपादेयं कुंभ प्रति व्यनुसरणे कृतं तदेवाशुत्र
तियोगित्वमतस्तदपि दूषयति॥ स्वत्वाबिन्यादाविति॥ तत्र च घटितत्वोपयो विस्तारः॥ प्रतियोगितावैशिष्ट्यात्तत्र वारतिरिक्ता
प्रतियोगितापाः ग्रये स्वरूद्धीयति॥ अभावत्वेति॥ अभावत्वं हृव्यादिघटत्वान्योन्याभावत्वं प्रति भघ्नस्य प्रत्वावच्छेदेन स्व
त्ववर्त्तमानत्वप्रतियोगिको भावः॥ तत्र घटितयोगितानिर्वचनानुयोग सदवस्थांतर्यादिवेति॥ अभावत्वादिप्रकारेत्यर्थः॥ विने
ति॥ तत्राप्यभावत्व प्रविष्टानास्य प्रतियोगितावच्छेदकस्य दुर्वचत्वादिति भावः॥ यत्साध्यमेत्यत्र हेतौ जेवकं घारयत्रैव व्याप्ते हेतु

वृत्तित्वाभावोऽनेति·षष्ठलक्षणाभासानिष्प्राप्ते एणाह॥ यत्समानाधिकरणेति॥ यावत् साधनाश्रयाश्रितमव्याप्यवृत्तियत्साध्यस्य तत्त्वम्॥ यावत्ता अव्याप्य
वृत्तिमापकं यस्य तत्त्वमित्यर्थो पाश्चात्यकल्पदूषणक्रमेणापरिष्करोति॥ यत्समानाधिकरणात्यन्ताभावेति॥ धूमवान्वह्नेरित्यत्रतादृशात्यन्ताभावप्रतियो
गितावच्छेदकस्य घटत्वादेर्धूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्॥ यावदिति॥ एवं तत्रैव धूमसमानाधिकरणाना
व प्रतियोगितानवच्छेदकस्याणिष्टत्वत्वादेर्वह्निसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात्तत्राव्याप्तिः॥ नोक्तदोष रोक
नम्र लोके रोषः एककस्संबन्धस्य तत्र तत्र संबन्धस्य मेवसामानाधिकरण्यम् तत्र विशेषणता विशेषस्याप्यविनिवेशात् तदेवं विवेकिना ध्यानप्रवेशेन
वित्सादादाह विशेषणेतेति॥ प्रथमे संबन्धविशेषात्रैवेमोह्यणमाह॥ प्रतियोगितावच्छेदक तत्रैवेति॥ मात्रपदं लक्ष्यार्थकम्॥ त
त्र्व हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य स्तुत हेतव्याप्यत्वमिति॥ धूमवान्वह्नेरित्यादौ व्याप्तिरिति यावत् धूमवा

वाच्यत्वेऽगत्यैः संयोगेनावच्छेदकत्वादीनां यथासंभवं समानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तथा प्रागेव दर्शितं॥ न चैवं ज्ञाति
मेयत्वादिस्थले तादात्म्येन ज्ञातेः साध्यतायां व्यतिरेकिणि मेयत्वानिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकस्य ज्ञातित्वस्य केनापि संबन्धेन सा
ध्यनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावादव्याप्तिर्वाच्यमेव नियमः॥ समवायावच्छिन्नज्ञात्यभावप्रतियोगितायाः नित्यत्वादेवैयर्थ्यं
न समवेतत्वस्यैवावच्छेदकत्वादिति वाच्यं विशेष्यतायाः कथं च न ज्ञातेरभावस्य नित्यगुणादिवृत्तित्वाद् विज्ञाप्यवृज्ञानेपि सत्त्वात् तत्रानित्याने
कसमवेतत्वस्वरूपज्ञातित्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वं सामानाधिकरण्याभावस्य साध्यसमवेतत्वादिति॥ साध्यप्रमानाद्विवृत्तिकत्वस्य सा
ध्यपदे श्रमादिरूपसाध्यपरं इत्यपि वक्तव्यं॥ द्वितीयलक्षणे सर्वं स्वविवक्षायामपूर्वमाह॥ एवं सर्वं चेति॥ साध्यायतत्त्वादृश्या
भावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं प्रसिद्धं तथा किं स्वसंबन्धावच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगितावीनिवेशोऽस्थिरे वे वक्ष्याविच्छिन्नरूपेण दोषः

वत्यपि ३

न० ९०

१९ तिस्फुरणविरहे एकसंबंधावच्छिन्नत्वेन प्रतियोगितानिर्दिष्टाद्यवच्छेदकत्वे तद्धर्मावच्छेदेनाव्याप्तिप्रसक्तिप्रसंगादिदोषापत्तिः। व्याप्तिवादि

16 तिव्याप्तिरिति॥ विशेषणानीति॥ विशेषणानां विशेषणस्यात्र प्रमाविषयत्वानोपाधायकतः संबंधविशेषप्रवेशो नाद्यवावश्यकत्वादितरमाहात्य स्तु

तद्वृत्ति। यत्पदं हेतुपरं। यद्धर्मावच्छिन्नेति॥ सामान्ताववच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वपद्यविः॥ अत्र धूमवान् वह्नेरित्यादौ वह्निमन्निष्ठभेदप्रति

योगितावच्छेदकरूपा योग्ये तत्रान्यतरस्य धूमवत्त्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वत्वात् एवं विशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकज्ञानेऽपि प्रतियोगि

तावच्छेदकसाम्या। प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधाप्रवेशे अवच्छेदकताघटकसंबंधेनापि विवक्षणमावश्यकमेतत्पाद्यजाद्यवं॥

नवात्पत्तानावच्छिन्नत्वात् तज्जन्ये प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनैकप्रकारकत्वेऽपि अवच्छेदकताघटकसंबंधेनापि विवक्षणमिति विशे

षणताविशेषावच्छिन्नवह्निमद्दोषाभाववत् प्रतियोगितावच्छेदकरूपायोगेन तत्त्वात्तत्र अवश्यमितिनिष्पत्तिपातद्वरज्ञानत्वाव घोरम

१९

स्य तादृशविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावद्वयबोधादिति व्याप्तिः स्यादिति नाशयः। तत्रापि विशेषणतयाऽभावनाभावस्य घटावि-
करणत्वेन चाप्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेन केवलान्वयित्वमत्प्रतियोगितया लाघवात् भेदत्वादेरेवावच्छेदकत्वेना
पि गोजत्वभेदस्य स्वस्य विशिष्टस्यान्वये दकताया तत्प्रसंगाभावे नाव्य कोटकताया सर्वथैकस्य तत्वादिवलक्षणत्वात्तस्माद्रूतत
त्वादिपाठः क्वा व्यमिकः॥ एतच्च प्राचीनपुस्तके उन्नीतमेव तिबसङ्गतिब हवः यावत्स्य साध्यत्वे विशेषणतात्वमतद्व्याप्ति
चारात्पत्र कृतमधारयन्त्रमते तिरस्कृत्य माह॥ यावतीनेषामिति॥ तद्भावसाध्यं यावती जर्म्मिन्न चारिते क्व सर्व्वन्न चारित्वं व्याप्तिरसत्यं
दूषितमित्यत्र हेतुं पूरयति॥ केवलान्वय्यव्याप्तेरिति॥ न कुमाध्यायमि निचारित्वमस्ति तत्वे केवलान्वय्यपि न्याप्तिरेव दोषकृविप्रतं
तत्त्वमेवतत्र स्यादसन्त आह॥ सत्त्वपक्ष पीति॥ केवलान्वयिसाध्यके यस्याव्यभिचारित्वमप्रसिद्धेरिति यावत्॥ एतस्मिन्नसरुणो का

स्यसिद्धिरोधतः किंचिन्निवृत्ते नानुपादाना स्यात्स्यास्या चिपूरागत्येवव स्फुरत्स्वरदोषपदानपरतया उत्तरग्रंथं योजयितुं स्फुलग्नस
नतां च परिहरन्नाह ॥ कास्मादित्यादि ॥ साध्याश्रयस्येत्यादि द्वयं च स्फुलग्नस्य नतापरिहाराय सवृजन्मसी वच एव भावत्वादिति
पदर्शनात् व्याप्तिः साध्यनिष्ठ भेदरसियितुं प्रथममेव विकल्पयति ॥ आधेयेति ॥ स्वातंत्र्येणादोषमाह ॥ व्याप्तेश्चेति ॥ ननु साध्यनिष्ठसामा
नाधिकरणस्य निरूपकत्वं यत्र मन्यापकत्वं तत्र मेवत्वं व्याप्तिरतो नोदोषमत आह ॥ तथा चेति ॥ प्रत्येकाभावानिष्ठान्योन्याभावात् प्रतियोगितान
वच्छेदकत्वमिह तद्व्यापकत्वं तत्र च विषयिता या ज्ञाननिष्ठतया सर्वेष्वेव तादृशज्ञानं चेद प्रतियोगितावच्छेदकत्वात्तदनवच्छेदकत्वात् प्रति
ब्रिरतः समवायेन यावच्छेदकता तदभावरूपता दृश्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वं वाच्यं तथा वा समवेतस्य गगनादेरवतादृशप्रतियो
गितानवच्छेदकत्वात्तत्र एव्यावानिष्ठसामानाधिकरण्याभावात् ज्ञानातिव्याप्तिसंपादकत्व सा संपत्त येगगनादिवारणाय जाति समवेतपदं

दृश्यत्वादेरेकव्यक्तिकत्वेन व्याप्यत्वाभावादेवेति घटे हेतुत्ववारणात्॥ अत एवाऽकृतिव्याप्तेरेव। द्वितीयविलक्षणस्य लोकानुवादसाधिकरय
ति॥ पर्याप्तिमानिति। एकत्र हेतुव्यक्तिवृत्त्याप्तिः इदं च तु सत्त्वास्तित्वपरामर्शविषयत्वे समानाधिकरणतया प्रकृतेनार्थं दर्शयति। एकव्यक्तिकसा
ध्यकाव्याप्तेरेवेति॥ दूरयति। सम्यग्व्याप्तिप्रवेति। तदेव दर्शयति॥ सी व्याप्तिरिमाणो घोगित्वपदिनास्य व्याप्यतामात्रघोरेकत्वस्य साध्यत्वे
व्याप्यस्य साधनत्वेऽदृ॥ तदभावादित्यत्र तत्रस्या च्चैर्व्यग्रहं च दर्शयति। सव्वेति॥ ननु हेतुनिष्ठसामानाधिकरण्यप्रतियोगित्वं
यद्वमिव्यापकेतद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्ये हेतौ व्याप्तिः तेनोक्तदोषद्वयं तत्राह। पावाद्येति॥ साध्यस्य क्वान्यत्र [illegible] शक्त्या विवदि३
नित्यनेकव्यक्तिकसाध्यता॥ रूपादिसाध्यकतायां लक्षणे रूपादिचक्रराणाधिकरणव्यक्तिप्रतिव्याप्तेन रूपेण सामानाधिकरण्य
प्रकारक पक्षधर्मताज्ञानमेव व्याप्तिज्ञानमनुमितिजनकत्वग्रहाभावरूपत्वं तत्राह। तदवदिति चेति॥ परामर्शे चेत तत्र स्फुटं भविष्यति। ननु सा

प्र० ३०

१८ मानत्वचिन्तकर एव ज्ञानस्य व्यभिचारात्वमिति मते इदं स्यादित्याह ॥ व्यभिचारज्ञानेति ॥ उचितमित्येति ॥ व्यभिचारज्ञानाभावस्य कारणतापेक्षा
18 तत्र्ये गुरुज्ञानोत्तरस्य प्रवेशोकारणतावच्छेदक गौरवात्कारणीभूत सामानाधिकरण्य ज्ञानविषयतया व्यभिचारस्यावच्छेदकत्व
कल्पित मित्यर्थः ॥ गौरवमिति ॥ व्यभिचारप्रकारकं सत्यव्यभिचारप्रकारकं तत्त्वेन हेतुतापक्षया व्यभिचारप्रकारकज्ञानाभावस्य
हेतुत्वे लाघवादिति भावः ॥ तथैवेति ॥ व्यभिचारप्रकारकम व्यभिचारप्रकारकं ज्ञानमव्यभिचारनिश्चयः तस्य व्यभिचारवति
अव्यभिचारप्रकारकत्वं ॥ व्यभिचारज्ञानस्य च मते व्यभिचाराभाववति व्यभिचारप्रकारकत्वं तस्य निश्चयो व्यभिचाराभाववति
व्यभिचारप्रकारकत्वाभावा प्रकारक व्यभिचाराभाववति व्यभिचारप्रकारकत्वं प्रकारकं सज्ज्ञानं ॥ तथा च व्यभिचारवति व्यभिचा
रप्रकारकत्वाभावो ज्ञानानामसम्पादित व्यभिचाराप्रकारक अव्यभिचारप्रकारकज्ञानत्वमेव व्यभिचाराभाववति व्यभिचारप्रकार श्रीराम

१८

वत्वाभावाप्रकारकव्यभिचाराभाववति व्यभिचारप्रकारकत्व अप्रकारकज्ञानानास्कंदितव्यभिचारप्रकारकज्ञानत्वे ऽतिगौरवात्तदव
च्छिन्नाभावहेतुत्वे स्वतरां गौरवादिति भावः॥ न च पक्षविषयविशेषव्यभिचारज्ञाने धर्मत्वनिवेशेनानुमितेस्तत्र ग्राह्यवाव्यभिचारज्ञा
नाभाव एव हेतुत्वं स्यादिति वाच्यं॥ तथापक्षहेतुरिव त्वाद्य॥ वद्यमाणगौरवादि चेति॥ यत्नोऽन्यत्राभावाच्च नेत्यपि॥ यदि तादृशवादेव
विधायमभिचारज्ञानस्याप्रकारकत्वं तदन्यो वा व्यभिचारज्ञानस्य कार्यानिज्ञानिकात्वेन प्रतिबंधकत्वकल्पनेऽपरावगतिगौरवे
तदन्याद्वा व्यभिचारज्ञानस्य व्याप्तिज्ञानप्रतिबंधकत्वमनुमानप्रतिबंधकत्वमेव विशिष्यैव व्यभिचारज्ञानप्रतिबंधकत्वमास्त
त्विति स्वरसः॥ नाशुद्धिप्रतिबन्धकव्याप्तिविशिष्टहेतुसंबंधे पक्षस्य सामान्यत्वमावश्यकं॥ तदज्ञानहेतुतायां बाधः॥ तत्र सा
मान्याधिकरण्यविशिष्टहेतुमत्वेऽपि तेनात्तवानिति तन्निरूपानेत्य हेतुः रहित्यन्यात्वनितरावच्छेदकसामानाधिकरण्योपेतः॥ पक्षे साध्य

न०१२०
१२
19

यद्विमेति ॥ पर्वतो वह्निमान्नवेति संशयोत्तरं वह्निमद्वृत्तित्वविशिष्टधूमवान्पर्वत इति निर्णयस्यानुभवेन सद्धर्मितावच्छेदकविशिष्टधर्मिणि
तत्संशयरूपवृत्तित्ववैशिष्ट्यवत्तानिर्णयप्रतिसंधर्मितावच्छेदकविशिष्टधर्मितितद्वत्तानिर्णयस्य हेतुत्वमनायत्या कल्प्यत इति नायं के
वलान्वयिनि साध्यसामानाधिकरण्यस्य केवलान्वयित्वविशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यज्ञानं हेतुरिति मतं दूषयति ॥ केवलान्व
यित्वस्येति ॥ तत्रेह ॥ केवलान्वयित्वग्रहः ॥ तत्र केवलान्वयित्वेच ॥ वृत्तिमत्त्वप्रवेशे गौरवादन्योन्याभावप्रतियोगित्वाव्यभिचारित्वेऽपि कार
णत्वनिर्वाहायान्योन्याभावघटितं केवलान्वयित्वमाह ॥ अन्योन्याभावेति ॥ कालिकत्वावाच्यत्वादिमतेन तदस्य प्रतियोगितायां वा
च्यत्वादेरवच्छेदकत्वेन स्वरूपसम्बन्धविशेषणावच्छेदकत्वमिति नशेषः ॥ सर्वसाधारण्याय ॥ केवलान्वय्यतिरेकिसाधा
रणाय ॥ (सो)पधान्ताधिष्यमज्ञानस्य तदुपेक्षितं ॥ वृत्तीयवत्तु घियोः सपरिष्कारं दूषणं वाह ॥ वृत्तीयइति ॥ एकमात्रवृत्तिसाध्यकेऽपिसा

श्रीराम
१२

ध्यसमानाधिकरणानां बहूनां संगवाद्यनुपपत्तिदोषस्यासंभवात्वा घटासत्वमित्ति ॥ वह्न्यादावित्यादि दोषमूलं पंथोरेवेति ॥ व्यतिव्याप्तिरेवेति ॥ सा
ध्यसमानाधिकरणधर्माणां प्रतिस्वरूपेण सामानाधिकरण्यविवक्षणे वह्न्यादौ साध्ये सत्त्वादावतिव्याप्तिरिति ॥ यथाश्रुते तु न वह्निसा
ध्यकसत्वेति व्याप्तिः ॥ अप्रसिद्धिश्च वह्न्यादिसाध्यकसद्धेतावितिः ॥ अवधिपरिष्कारेति ॥ साधनाश्रयस्य कान्यस्यविवक्षणेऽस्तु साधना
श्रयाश्रितत्वं साध्ये लभ्यते न पारमार्थिकत्वमिति मतस्तस्य हेतुनिष्ठत्वप्रदर्शनमत्र घ्रपरिष्कारः ॥ एवं साधनसमानाधिकरणा
त्यन्ताभावस्य धीपरिष्कारः ॥ स्वयं दूषणमाह ॥ एकमात्रवृत्तीति ॥ तथैव ॥ अवधिपरिष्कारपूर्ववदेव ॥ प्रत्येकमनेकरूपेण सामानाधिकरण्य
विवक्षणेऽस्तु जोक्ताच्छ सि अव्याप्तेर्दूषणांतरमाह ॥ तादृशानामिति ॥ साधनसमानाधिकरणानामिति ॥ ननु व्याप्ताविति ॥ पर्याप्तयवच्छेदम
स्थानसत्त्वसामानाधिकरण्यमाना देवमन्यव्याप्तिघात ॥ यद्धर्मावच्छिन्नेति ॥ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नेत्यर्थे [illegible] ॥ स्पत्त्व

नं०१२०
२०
२०

विशिष्टसत्त्वाभावनिरूपितेत्यादौ जातिसामानाधिकरण्याप्रसिद्धिरिति सत्त्वात्मकसाध्यसामानाधिकरण्यस्य व्यापकत्वे ऽपि न दोषः ॥ इत्येोपाति ॥ न
धावच्छिन्नमाणजन्यतापेक्षया गौरवमेव तत्र तत जन्यत्वे दोष इति भावः ॥ साध्यं विनेति ॥ अत्र च विना शब्दार्थो भाववान् विना भाव
स्तत्र समासश्च सप्तमी तत्पुरुषः ततो न ऽसमासः पूर्वो व्यधिकरणात्तस्य साध्याभावाधिकरणवृत्तित्वस्य साध्याभावाधिकरणवृत्तिर्भिन्नत्व
रूपार्थत्वात् ॥ तेन न पौनरुक्त्यं ॥ सत्ता साध्यक इत्यादौ समवायेन हेतुतौ हि तत्साधके हेतुसमवायेन साध्याभाववदवृत्तित्वं च प्रसिद्धं चरणं यान्तो
याह ॥ साध्यमित्यादि ॥ अत्र च विनेति सप्तम्यन्तं तं विनाभावो ऽभावः स सप्तम्यार्थः पश्चात् कस्य च मत्तन वाक्यत्वं सम्बध्यते न पापीय विना ऽ भा
वः साध्याभाववत्ता पक्षान्तता भावः ॥ पर्वतेन वह्निमत्पक्षत्वसाध्याभावः सम्बध्यते स एव च प्रतियोगित्वमिति भावः ॥ चान्यान्ते द्रष्टव्याः
साध्याभावप्रतियोगित्वस्य लाभ इति ॥ वायुकारणत्वाद्यात्मक सिद्धं च तस्य व्यापित्वाभावादाह ॥ सामानाधिकरण्यमिति ॥ अपि चानिर्दिष्टं च

श्रीराम
२०

धर्मस्य व्यभिचारिहेतुनिष्ठसामानाधिकरण्यस्य। केनचिदिति मूल। चेष्या संगतेः। किंचिद्रूपावच्छिन्नसाध्यपरतया व्याचष्टे। किं
चिद्रूपावच्छिन्नेति। तदेवाह। समानेत्यादि। व्यभिचारग्रहे सति। व्यभिचारग्रहेऽनुमित्यनुत्पादोऽसिद्ध एवेत्यस्तद्व्यतिरेकस्व
रूपः। अनुगतत्वेति प्रविविक्तिपन्न प्रस्याह हेत्वन्तरेति। ततहेतुव्यापकत्वेतो हेतुव्यतिरेकव्यभिचारग्रहो हेतुरतस्तत्रैवेति।
धूमत्वरूपेण धूमे व्यभिचारग्रहेपि धूमहेतुकानुमितेः कदाचिदिति न्याय।। येन रूपेण हेतौ पक्षता ग्राह्या तेन रूपेण व्यभि
चारज्ञानाभावो हेतुर्वोत्पत्तौ हेतुतावच्छेदकस्य हेतुतावत्। वह्निसमानाधिकरणत्वान्यत्पादो हेतुतावच्छेदक धूमत्वादे
र्हेतुत्वविरोधि। ननु वह्निसमानाधिकरणत्वाभावानित्यादौ सामानाधिकरण्यप्रकारकव्याप्तिमेव पक्षधर्मताज्ञाने तेन रूपेण व्य
भिचारज्ञानाभावस्य कारणत्वे वह्निसमानाधिकरणत्वे वह्निमद्व्यावृत्तित्वमनित्यादौ तु। वह्निमद्व्यावृत्तित्वप्रकारेण व्यभिचारज्ञा

ग्रं०पृ०
२१
21

मो२

प्रसिद्ध्या तेन रूपेण सामान्येकरणप्रकारपदस्य धर्मितावच्छिन्नमेव कारणं न व्यभिचारग्रहाभावदृष्टत्व संचार॥ चिन्त्य इत्येवेति॥ परामर्शे चै
न स्फुटत्वं चेष्यते॥ ननु सामान्याभिचरणप्रकारज्ञानस्य कारणात्वे दृष्टमतेऽदः स्यादत आह॥ व्यभिचारज्ञानेति॥ एवं तमिति॥ व्यभिचार
ज्ञानाभावस्य कारणतायां स्वातंत्र्येण ज्ञानाभावस्य हेतुत्वेन प्रवेशे व्यभिचारणान्तरत्वन्येनेव गौरवात्पर्वाणामतृतसामान्याभिचर
णप्रज्ञानविषयतयाऽव्यभिचारस्यावच्छेदकत्वमित्यर्थः॥ गौरवमिति॥ व्यभिचारप्रकारकं सत्त्वपदव्यभिचारप्रकारकं तत्त्वेन हे
तुत्वापेक्षया व्यभिचारप्रकारकज्ञानाभावस्य हेतुत्वे लाघवादिति भावः॥ तथैवेति॥ व्यभिचारप्रकारकमव्यभिचारप्रकारक
ज्ञानमव्यभिचारनिश्चयः॥ तस्यान्यमत्वं॥ व्यभिचारवत्यव्यभिचारप्रकारकत्वं॥ व्यभिचारज्ञानस्य भ्रमत्वं व्यभिचाराभाववति व्यभि
चारप्रकारकत्वं॥ तस्य प्रतिबन्धो व्यभिचाराभाववति व्यभिचारप्रकारकत्वान्नाप्रकारकत्वे सति व्यभिचाराभाववति व्यभिचा श्रीराम
२१

रप्रकारकत्वे सति व्यभिचाराभाववति व्यभिचारप्रकारकत्वप्रकारकं ज्ञानं॥ तथा च व्यभिचारवति व्यभिचाराप्रकारकत्वप्रकार
कज्ञानानास्कन्दितव्यभिचारप्रकारक व्यभिचारप्रकारकज्ञानत्वमथ च व्यभिचाराभाववति व्यभिचारप्रकारकत्वाभावप्रका
रक व्यभिचाराभाववति व्यभिचारप्रकारकत्वप्रकारकज्ञानानास्कन्दितव्यभिचारप्रकारकज्ञानत्वेऽतिगौरवात् तदवच्छिन्ना
भावे हेतुत्वे सुतरां गौरवमिति भावः॥ ननु पक्षीयपक्षविशेषे व्यभिचारज्ञानत्वमत्र निश्चयेन ज्ञातं तत्र लाघवाद्व्यभिचारज्ञा
नाभावस्यैव हेतुत्वस्यापि वाच्यत्वात् तथा चानुपपत्तेरिष्टत्वात्॥ व ह्रममानो वह्नि चेति त्वन्यो न्यायनावकाशेत्यपेक्षेः॥ यत्तु च लाघवा
द्व्यक्तिविधाव्यभिचारज्ञानस्य कारणत्वे तदानाद्व्यभिचारज्ञानस्यानुमितौ व्याप्तिज्ञाने वा स्यादित्येतज्जातीय घटकत्वं
तथा च गौरवात् अन्यादृशव्यभिचारज्ञानस्य व्याप्तिज्ञानप्रतिबन्धकत्वेन समानाधिकरणत्वेन विशेषमेव व्यभिचारज्ञान

स्वा०प्र०
२२
22

प्रतिबंधकमाश्रित्य स्वरसत उत्पन्ने न स्यादिति॥ नन्वव्यभिचारे देहत हेतुत्वे मो दृश्यसाध्यवत्यावश्यकत्वं तत्र ज्ञानहेतुतावच्छेदकं तच्च सा
मानाधिकरण्यविशिष्टहेतुत्वे पालि लाघवात्तत्तु ज्ञानमेव हेतुरस्तु तुल्याशोकवन्निरावच्छेसामानाधिकरण्येति। पक्षसाध्यसहं विवे
तिः पर्वतो वह्निमानालोकवत्स्वरूपोत्तरं वह्निमत्त्वविशिष्टमत्त्वविशेष्यकत्वाभावमयवान्यधितद्व इति निर्णयस्यानुत्पत्तेस्तद्धर्मितावच्छेदकविशेष
धर्मितात्सदधिकरणावृत्तित्वविशिष्टवत्त्वानिर्णयं प्रति तद्धर्मितावच्छेदकावच्छिन्नधर्मिताकः तद्वत्तानिर्णयस्य हेतुत्वं सनापत्या कल्प
तइत्यलाव॥ केवलान्वयिनि साध्यसमानाधिकरण्यस्य च केवलान्वयित्वविशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यस्य वा ज्ञानं हेतुरिति
मतं दूषयति॥ केवलान्वयित्वस्येति॥ तद्ग्रहः केवलान्वयित्वग्रहः॥ तत्र केवलान्वयित्वग्रहः॥ दृष्टिमत्त्वप्रकारेणोरस्यादन्योन्यत्वा
वच्छिन्नाभावत्यभिचारश्चिरस्कारात्तन्निर्वाहाय अन्योन्याभावनिरूपितं केवलान्वयित्वमिहान्योन्याभावेति। कालिकसंबंधावच्छिन्ना श्रीराम २२

ग्रं०दू०
२३

दिमतो भेदस्य प्रतियोगितायां वा व्यत्वादेरवच्छेदकत्वेन स्वरूपसंबंधविशेषेणावच्छेदकत्वं वक्तव्यमिति न दोषः॥ सर्वसाधारणपायाः के
वलान्वयिव्यतिरेकिसाधारणाय॥ साधनवत्त्वरितिरक्तेन विशेषणे॥ तद्भिन्नत्वस्य॥ साधनवद्भिन्नत्वस्य॥ इदमन्योन्याभावविशेषणं॥
तथा च साधनवत्यंताभावाप्रतियोगित्वं॥ साधनवत्यन्यो [illegible] न्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं वा उभयसाधारणं॥ साध्ये विशेषणमिदं
किं एवञ्च करणत्वकल्पनेनेति भावः॥ एकस्यैव वाच्यत्वस्य केवलान्वयित्वरूपत्वाद्व्यतिरेकित्वस्य च भवानेव एवं च कार्यकारणभावकल्
गौरवादेक एव कार्यकारणभावः कल्प्यते लाघवादिति भावः॥ [illegible] साध्यवत्साध्यवदन्यावृत्तित्वज्ञानमेवानुमितिकारणं केवल
लान्वयिनि ज्ञानकाले चानानुमितिरित्यादिकमित्यर्थः॥ ॥श्री॥ ॥ एवं पद्धतिश्लोकेनतवानंदीसमाप्ता॥ ॥श्रीवीरेश्वर॥ श्रीसहदेवाहे॥ ॥श्री॥

श्रीराम
२३